

nister, eftersom han ikke var ene om denne værdighed i 1814 (s. 31). Oplysningen om, at kirkeværgen ved Helliggejst, urmager Jürgensen, ville bekoste et opvarmningsanlæg, forudsat at kirken blev den eneste opvarmede i byen, og forudsat at han fik den ekstra indtægt for stolestaderne, han regnede med ville komme ind (s. 16 f.), er heller ikke ganske korrekt gengivet og udnyttet. Baagø er her en smule uretfærdig mod urmageren, der sammen med den anden kirkeværg, urtekræmmer Sielle, strengt taget kun tog forretningsmæssig stilling til et forslag fra borgerrepræsentationens udvalg om opvarmning af de københavnske kirker, og som i øvrigt på egen bekostning sørgede for opvarmning af den kongelige stol i kirken⁵).

Men disse og lignende små-skævheder er undtagelser, og de opvejes rigeligt af det store materiale, der fremlægges og behandles i bogen. Et fortræffeligt register (ved Pontoppidan Thyssen) giver navnene og stillingsbetegnelserne på de vakte, man har kunnet identificere, og efterhånden som værket skrider frem, vil man gennem denne registrering i de enkelte bind få en værdifuld oversigt over de vakte. Det vil være en god nøgle til viden om sammenhængen mellem de enkelte vækkelsesgrupper. Man noterer også med glæde en bemærkning om, at der på grundlag af oplysningerne i brødremenighedens arkiv i Christiansfeldt er udarbejdet et kartotek over de teologiske studenter, som i tidens løb har stået i forbindelse med det herrnhutiske samfund og der har modtaget påvirkning. Et hovedresultat af dette nye arbejde med vækkelserne vil jo netop ligge i, at kildematerialet bliver overskueligt og tilgængeligt for videre forskning også over detailproblemer.

Vækkelserne i København har deres særlige betydning derved, at de i en

række tilfælde fik indflydelse på udviklingen ude i landet. Teologiske studenter kontakt med vakte kredse i studietiden, hvor mange af dem f. eks. inspireredes af Grundtvig, påvirkede deres holdning til de vakte i sogne, hvor de senere blev præster. Og de vakte uden for København så ofte hen til de religiøse bevægelser og de fremtrædende ledere i hovedstaden med særlig interesse og respekt. Der har derfor været god grund til at indlede med et bind om de københavnske vækkelser, og denne start giver gode løfter for det arbejde, der hermed er sat i gang.

H. P. Clausen.

Niels Thomsen: De stærke jyder og haugianerne. Breve fra en vækkelse. Kirkehistoriske Studier II. række, nr. 9. Udgivet af Institutet for Dansk Kirkehistorie. (Gad, 1960). 128 s.

De stærke jyders vækkelse, der begyndte i egnen mellem Horsens og Vejle o. år 1800, er vel den af de gudelige vækkelser, der er bedst kendt, og som i tidens løb hyppigst er blevet omtalt i såvel populære som mere lærde fremstillinger. Dels er det den første af vore vækkelsesbevægelser, dels fik den et ejendommeligt forløb efter sin skarpe kampstilling over for myndighederne i striden om lærebøgerne. I modsætning til de senere vækkelser indkapsledes de stærke jyders bevægelse ret snart og fik et stift og ubevægeligt præg, samtidig med at den begrænsedes til nogle få sogne på Vejle-Horsenskanten. Her findes så til gengæld stadig spor af de stærke jyder i det kristne liv.

At bevægelsen således stivnede og isolerede sig ikke alene fra de vantro, men også fra landets andre vakte, har fået flere kirkehistorikere til at hævde, at de stærke jyder egentlig ikke kan betragtes som en vækkelse på linie med de andre gudelige vækkelser, vi kender herhjemme. I opgøret med

⁵) Villads Christensen op. cit., 304 f.

myndighederne om Balles lærebog har man ment snarere at finde bøndernes traditionelle konservatisme end en virkelig uoverensstemmelse om læren, og man har sagt, at de stærke jyder manglede missionssind og vidnetrang, der ellers karakteriserer vækkelserne.

Kirkehistorikeren Niels Thomsen vender sig i indledningen til sin udgave af breve om de stærke jyder og haugianerne i Norge stærkt mod denne opfattelse. Han hævder – og han kan dokumentere sin påstand – at der er klart formulerede dogmatiske tanker bag angrebet på Balles lærebog, og han viser, hvorledes disse tankers brod er rettet mod centrale punkter, hvor Balles milde oplysningsteologi tenderede mod en fortoning af de skarpeste Luther-sætninger. Væsentlige lutherske synspunkter som tanken om menneskets absolutte fordærvelse, om helligåndens enevirke, om de gode gerningers værdiløshed og frelsen alene ved nåden optræder i de vakt klage over lærebogen.

Niels Thomsen understreger, at man begår en fejl ved ene at bedømme de stærke jyder ud fra kampen for at bevare de gamle bøger. Gør man det, overser man let, at vækkelsen også havde helt andre og væsentlige sider.

For ham er der ingen tvivl om, at vækkelsen havde ganske det samme kristelige indhold som de andre gudelige bevægelser. Den var en blanding af pietistisk omvendelsesforkyndelse og luthersk frelsesforståelse. Og så på dette punkt ser det ud til, at forfatteren har gode grunde for sin revision af den hidtidige opfattelse, selv om man så må nøjes med den forklaring på bevægelsens stagnation, at den ødte sin kraft i lærebogskampene. En mulig forklaring kunne det vel også være, at denne vækkelse i så høj grad var et familieføretagende, begrænset til ret få slægter, der giftede sig ind i hinanden. Det kan udmærket have fremmet tendensen til geografisk og åndelig isolation.

På grundlag af det fremlagte brev-

stof kan Niels Thomsen give en klar opdeling af de grupper, hvori de stærke jyder var opdelt, og af deres indbyrdes uoverensstemmelser. Hvornår splittelsen satte ind, lader sig ikke afgøre. Men i hvert fald efter 1804 var den en kendsgerning, og man kan regne med en gruppe, der samledes omkring gårdmand Peder Laurssen i Rårup sogn, en haugiansk kreds i Horsens og Skanderborg, samt »sværmerne«, hvis tyngdepunkt lå i Korning, dog med et par tilhængere også i Rårup. Det var den sidste gruppe, der overlevede og fortsatte de stærke jydernes tradition på egnen.

Man har altid fremhævet den norske lægprædikant Hans Nielsen Huges betydning for denne tidlige danske vækkelse, og det står også klart, at de stærke jyder havde kontakt med norske haugianere. Hauge selv besøgte egnen i 1804. Men Niels Thomsen kan påvise, at der kun for en enkelt af gruppernes vedkommende er tale om en reel haugiansk påvirkning. Det gælder kredsen i Horsens og Skanderborg, selv om det nok er at gå for vidt ligefrem at antage, som Thomsen gør det, at disse byboere af første generation direkte var inspireret til at forlade landet og slå sig ned i byen af deres norske trosfællers eksempel. Snarere har vel overensstemmelsen i den sociale status gjort dem mere tilgængelige for Huges tanker, der jo også i Norge trivedes godt i et bymilieu. En afvigelse fra det norske forbillede var det i øvrigt, at de danske haugianere ikke overtog Huges arv fra oplysningstiden: hans positive syn på verden og hans opfattelse af menneskene som Guds husholdere her på jorden.

For de to andre grupperes vedkommende kan man ikke spore en haugiansk påvirkning. I disse kredse accepterede man ikke Huges syn på de gode gerningers betydning; for begges vedkommende spillede ordet om troen alene en langt større rolle end for haugianerne, og vi træffer

hos dem den langt strengere lutherske frelseslære, parret med en udpræget pietistisk praksis. Hos »sværmerne« havde denne trosform undertiden et ret sværmerisk anstrøg, og det gav anledning til strid med Peder Laursen, uden at man i denne strid, som det undertiden er sket, kan påvise haugianske elementer.

De breve, der har sat Niels Thomsen i stand til at give denne værdifulde karakteristik af de stærke jyder, har han hentet i norske samlinger, i Grundtvigarkivet i Det kgl. Bibliotek, i rigsarkivet og hos private. Udgivelsen er foretaget på mønstergyldig måde med et omfattende og præcist noteapparat, og da brevene er gengivet bogstavret, giver de, foruden de i det foregående antydede oplysninger om vækkelsens karakter og struktur et levende indtryk af den opvakte almues udtryksmåde og religiøse tankeverden.

H. P. Clausen.

Helge Nielsen: Folkebibliotekernes forgængere. Oplysning, almue- og borgerbiblioteker fra 1770'erne til 1834. (Udgivet af Danmarks Biblioteksforening, 1960). 677 s.

»Her er mange slags kød i denne fricase«, har bibliotekar Helge Nielsen med tanke på Christian V fornøjeligt sat som devise for sin bogs afsnit VI, Noter og henvisninger. Han kunne lige så fornøjeligt have ladet citatet være devise for hele sit værk, så meget mere som både kødet og den frikassé, som det er en bestanddel af, er blevet til en fortrinlig spise – om end næppe den, Danmarks Biblioteksforening havde tænkt sig, da man overlod Nielsen at skrive bogen til foreningens 50 års jubilæum i 1955. Stort set kan det nok være ærgerligt, at den givne lejlighed til en skildring efter de lange linier blev forpasset; men det skal nu ikke forklejne det

resultat, der kom ud af den stillede opgave: dansk biblioteksvæsens historie med særligt henblik på folkebibliotekernes udvikling og deres betydning for folkeoplysningen – selv om dette resultat på en vis måde blev et andet. Under sit arbejde med forhistorien så Helge Nielsen sig stillet over for en enormt kildemateriale, som han synes at have gennemgået rub og stub; til gengæld blev han ved forhistorien, og dansk kultur- og åndshistorie blev en velgennemført studie rigere.

Hvordan forfatteren selv har forstået sin opgave, siger han i indledningen til sine omfattende og detaljerede noter: »At se biblioteket i samfundet, bibliotekshistorien i den sociale og kulturelle historie, at følge tilbud og efterspørgsel og at studere bibliotekets idéhistorie i europæisk sammenhæng har her været hovedopgaven«. Det er et stort mål at sætte sig, arbejds- og kundskabsmæssigt umådeligt krævende, velegnet for et fastledet holdarbejde; men det er faktisk nået af den ene.

Helge Nielsen har bygget sin bog op i tre hovedafsnit. I det første behandler han selve oplysningstiden fra 1770 til 1834 i en stor oversigt med et væld af navne og begreber. Alt forekommer at være taget med, så at man næsten undrer sig på, om der mere vil være noget at hente på disse områder. Naturligvis kunne dette af mange bedømmes som en svaghed, som »fuldkommenhedssyge«, og lidt har det måske også hermed at gøre; men godtager man værkets plan og idé, kan i virkeligheden intet undværes. Det kunne der til gengæld i næste afsnit, hvor sogne- og almuebibliotekerne gennemgås. Her er der for meget, der let kunne have været erstattet af skematiske opstillinger, hvorved det helhedsindtryk, der går tabt i de mange detaljer, havde været bevaret. Når det alligevel er en særlig glæde at læse andet afsnit, skyldes det, at det rummer den til dato mest omfattende og